

18. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 831.
19. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 1073.
20. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 1068.
21. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 936.
22. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 1067.
23. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 1839.
24. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 825.
25. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 1441.
26. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 935.
27. Похилевич Д.Л. *Крестьяне–слуги в Великом княжестве Литовском в XVII–XVIII веках // Средние века.* – Москва, 1962. – Вып. XXI.
28. Крикун М.Г. *Колонізація Подільського воєводства в першій половині XVIII ст. // Український історико-етнографічний збірник.* – К., 1972. – Вип. 2.
29. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 1838.
30. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 821.
31. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 832.
32. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 2424.
33. ЦДІАУЛ. – Ф. 181. – Спр. 823.

Н. Носань

ПРИЗНАЧЕННЯ Г.Я. СОКОЛЬНИКОВА НАРКОМОМ ФІНАНСІВ І ДОЛЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ В СРСР У 1920-ТІ РР.

Серед економічних здобутків радянської держави особливе місце належить грошовій реформі 1922-1924 рр. Вона вивела країну із глухого кута безгрошових відносин і посилення інфляційних процесів. Серед творців реформи була ціла плеяда економістів „старої” дореволюційної школи, яким і належить головна заслуга у відновленні радянської фінансової системи. Їхні імена замовчувалися довгий час радянською історіографією через репресії, проти них застосовані. Зокрема, поза увагою дослідників фінансової політики доби непу залишалася постать Григорія Яковича Сокольника (Бриліанта) – народного комісара фінансів у 1922-1929 рр. Він належав до тих небагатьох партійних діячів, що знали на проблемах радянських фінансів і сприяли їхній стабілізації. Як і багато інших, Г.Я. Сокольников був репресований. Його реабілітація у 1988 р. зумовила явне перебільшення тогочасними істориками його ролі у проведенні грошової реформи 1922-1924 рр. Отже, автор статті ставить за мету неупереджено дослідити значення постаті Г.Я. Сокольника у реформах радянських фінансів 1920-х рр. Об'єкт вивчення – грошова реформа 1922 – 1924 рр. в СРСР, предмет – роль Г.Я. Сокольника у її реалізації.

У радянській історіографії роботи, присвячені діяльності Г.Я. Сокольникову, з'явилися у кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. [1]. Це був період реабілітації державою забутих імен політиків, вчених, у тому числі і тих, хто безпосередньо займався проблемами фінансової стратегії непу. Тому характерною рисою цих історичних досліджень є намагання підкреслити насамперед здобутки незаслужено репресованих. У пострадянський період, у зв'язку із актуальністю тематики фінансової стабілізації непу, грошова реформа 1922-1924 рр. і місце у її здійсненні Г.Я. Сокольника привернули

особливу увагу російських істориків. Важливо підкреслити, що існують протилежні точки зору на проблему. Одні автори вважають його організатором і теоретиком грошової реформи, інші переконані, що немає підстав приписувати її авторство Г.Я. Сокольникову. Так, якщо В.Л. Геніс називає „батьком” реформи Г.Я. Сокольникова [2], то Ю.П. Бокарев вважає, що її реальними творцями були старі фахівці [3]. У сучасній вітчизняній історіографії дослідженню теми фінансової політики радянської влади та діяльності її творців приділяється недостатньо уваги. Можна виділити лише окремі праці, що торкаються зазначеної проблематики [4].

З моменту проголошення переходу до непу і до кінця 1921 р. радянський уряд здійснив ряд заходів, спрямованих на впорядкування фінансового господарства. Насамперед було відновлено кредитну систему, діяльність Державного банку, здійснено деномінацію карбованця. Проте ці заходи показали, що доки бюджетний дефіцит покривається за рахунок випуску грошових знаків, будь-які заходи у справі стабілізації карбовання є абсолютно малоефективними. Головним джерелом фінансового життя держави залишалася емісія паперових грошей. Місячний приріст грошової маси, що перебувала в обігу, склав в грудні 79%. Це означало, що тільки в грудні 1921 р. емісія паперових грошей досягла приблизно 80% загального об'єму паперових грошей, випущених з початку Першої світової війни. Проте реальні доходи держави продовжували падати [5, 257]. В бюджеті 1922 р., який передбачав витрати у розмірі 1,8 млрд крб., дефіцит складав близько 1 млрд крб. [6, 7].

За умов посиленого випуску паперових грошових знаків відбувалися постійні затримки із виплатою заробітної плати на підприємствах, що викликало невдоволення населення. Зарплата нараховувалася по індексу цін на 15 число кожного місяця, а видавалася значно пізніше. За тиждень затримки зарплати радзнак втрачав 15% своєї вартості. Ця ситуація зумовлювала хвилювання на підприємствах і була причиною багатьох трудових спорів.

Урядові кола держави досить швидко зрозуміли, що необхідним засобом до стабілізації фінансової системи є боротьба із інфляцією. До групи співробітників Наркомфіну, які сформували реалістичні пропозиції щодо проведення реформи, належав член колегії НКФ Г.Я. Сокольников. Так, виступаючи на XI партконференції РКП(б) у грудні 1921 р., він відзначав, що подальше продовження емісії приведе до повного фінансового краху як соціалістичної промисловості, так і Радянської держави в цілому [7, 87]. Аналогічні ідеї Г.Я. Сокольников висловив в одній зі своїх статей, в якій він писав: „Ми перебуваємо ніби у „порочному колі”. Нинішнє економічне становище диктує необхідність грошової реформи; грошова реформа вимагає бездефіцитного бюджету, а бездефіцитний бюджет при нинішньому економічному стані неможливий” [8, 66-67]. Таким чином, в кінці 1921 р. Г.Я. Сокольников висловлювався проти негайного здійснення грошової реформи. Необхідною умовою для перетворень у сфері фінансів він вважав припинення надмірної емісії і скорочення бюджетних витрат.

З позицією Г.Я. Сокольникова погоджувався Й. Сталін. В грудні 1921 р. він опублікував у „Правді” статтю, в якій вказував, що „... без приведення в порядок грошового обігу і поліпшення курсу карбованця наші господарські операції як внутрішні, так і зовнішні шкутильгатимуть на обидві ноги” [9, 125-126]. Секретар ЦК пов'язував зміцнення курсу карбованця з розвитком кредитних операцій Держбанку, досягненням активного торгового балансу, отриманням зовнішньої позики. Таким чином, Й. Сталін вважав, що

неп нерозривно пов'язаний із стійкою фінансовою системою.

Важливим кроком у справі стабілізації карбованця стало визнання того, що стійка грошова система повинна забезпечуватися золотом. Члени XI партконференції РКП(б), заслуховуючи доповідь голови Мосради Л.Б. Каменєва „Чергові задачі партії у зв'язку із відновленням господарства”, прийняли резолюцію, в якій, зокрема, вказувалося: „Відновлення грошового обігу на металевій основі (золото), першим кроком до якого є проведення плану обмеження випуску паперових грошових знаків (емісія), повинне стати керівним принципом радвлади в області фінансів” [10, 467].

Ці ж ідеї прозвучали в доповідях Л.Б. Каменєва і М.М. Крестинського на IX Всеросійському з'їзді Рад, що відбувся через кілька днів. В резолюції з'їзду наголошувалося, що на Народний комісаріат фінансів покладається відновлення правильного грошового обігу на основі золотої валюти [11, 286]. Таким чином, в ухвалах XI партконференції РКП(б) й IX Всеросійського з'їзду Рад була сформульована концепція проведення фінансової стабілізації. Планувалося поступове скорочення випуску паперових грошей, потім підведення під них золотого забезпечення і перехід згодом до золотого обігу. Кардинальна грошова реформа із переходом до нової валюти не передбачалася.

Велике значення для проведення нової фінансової політики мали кадрові перестановки, здійснені у Наркоматі фінансів. Його керівник – М.М. Крестинський, однозначно не мав необхідного досвіду керування державними фінансами, був неспроможним здійснити грошову реформу. У записці до В. Леніна від імені всієї колегії М.М. Крестинський просив закріпити Г.Я. Сокольникова за Наркомфіном і призначити заступником наркома. „Я за, – лаконічно відповів В. Ленін, – Сокольников 1-ий зам...”. 31 грудня 1921 р. питання було позитивно вирішено на засіданні Політбюро, а 10 січня 1922 р. надійшла відповідна ухвала Раднаркому. Днем пізніше М.М. Крестинський, який ще восени був призначений повпредом до Німеччини, підписав наступний наказ: „Зважаючи на мій від'їзд з Росії, управління Комісаріатом і представництво його у всіх самих найвищих органах республіки покладаю на першого заступника мого тов. Сокольникова” [12, 8]. Восени 1922 р. Г.Я. Сокольников був призначений Народним комісаром фінансів РСФРР і пропрацював на цій посаді до січня 1926 р.

Соратники Г.Я. Сокольникова по партії дали високу оцінку його діяльності на посаді керівника фінансового відомства. Так, секретар Й. Сталіна Б. Бажанов характеризував Григорія Яковича як одного з найталановитіших і блискучих більшовицьких вождів [13, 122].

Призначення Г.Я. Сокольникова було тісно пов'язане із внутрішньопартійною боротьбою. „Ліві комуністи” зустріли його призначення із неприхованим знущанням. Так, постійний опонент Г.Я. Сокольникова Ю. Ларін, виступаючи на X Всеросійському з'їзді Рад у грудні 1922 р., заявив: „Він зрозумів всю важливість грошового питання після того, як було скасовано продрозкладку і запроваджено продподаток. Він зрозумів також, що на цьому не можна зупинитися і потрібно йти далі... Тут можна бути упевненим, що не тільки робитиметься те, що потрібно робити, але що навіть він швидше тут перестаріється, ніж недопрацює”. За цими словами ховалася серйозне занепокоєння у зв'язку з тим, що, очоливши фінанси, Г.Я. Сокольников перейде ту межу, де закінчується вимушений відступ соціалізму і починається активне впровадження капіталістичних відносин [3, 201].

Проте Ю. Ларін був не щирим. Ще в травні 1918 р. на I Всеросійському

з'їзді РНГ Г.Я. Сокольников висловлювався за зміцнення курсу карбованця і боротьбу з інфляцією, що посилювала господарську розруху. Він пропонував обміняти старі грошові знаки на нові із видачею на руки тільки певної суми з примусовим перетворенням залишку в іменні процентні облигації державної позики. З метою полегшення фінансування націоналізованої промисловості Г.Я. Сокольников пропонував провести випуск крупнокупюрних короткострокових безпроцентних банкнот, які б ходили нарівні із кредитними білетами і розмінювалися на них. Пізніше, виступаючи в 1920 р. на червневій сесії ВЦВК, Г.Я. Сокольников виголосив чудову промову, в якій стверджував, що грошові знаки ще гратимуть роль і потрібно ставити задачу їх врегулювання [14, 241]. Ці ж ідеї він висловив в грудні 1921 р. у статті „Грошове господарство”, опублікованій у „Правді”, де доводив, що завдання стабілізації карбованця потрібно розуміти як стабілізацію грошей на металевій основі [15, 1].

З приходом Г.Я. Сокольникова в Наркомат фінансів окреслився відхід від військово-комуністичних ілюзій, що ще зберігалися. Г.Я. Сокольников енергійно взявся за розробку фінансових аспектів непу, і насамперед за створення стабільної валюти. „Та інтенсивна діяльність, яку з моменту введення непу... почав розвивати НКФ під керівництвом наркома Г.Я. Сокольникова, – згадував урядовець Міністерства фінансів І.А. Лавров, – визнання певної податкової системи... разом із проведенням грошової реформи, яка припиняла оббирання шляхом заміни падаючої валюти стійким грошовим знаком, – примушували думати і вірити, що РСФРР переходить на шлях правової держави” [16, 44].

Величезна заслуга Г.Я. Сокольникова полягає у том, що він, будучи одним із теоретиків і організаторів грошової реформи, залучив до роботи в НКФ найвизначніших вчених і фахівців, які працювали до революції у сфері фінансів. Серед них були такі теоретики, як Л.М. Юровський, що став начальником Валютного управління НКФ, М.Д. Кондратьєв – голова Кон'юнктурного інституту, відомі вчені-теоретики у сфері фінансово-податкової системи дореволюційної школи, а також урядовці, що мали великий практичний досвід роботи: С.Я. Гінзбург, Й.М. Леонтьєв, С.С. Меклер, Г.Г. Рейнман, колишній службовець кредитної канцелярії міністерства фінансів О.О. Дезен, професори Московського університету В.Я. Железнов, З.С. Каценеленбаум, О.О. Мануйлов, І.Х. Озеров, О.О. Соколов, колишній товариш міністра фінансів М.М. Кутлер, директор Російсько-сибірського торгового банку В.В. Тарновський, викладач Петроградського політехнічного інституту В.М. Штейн, директор Московського купецького банку А.Д. Шлезінгер.

Крім цього, він провів мудру кадрову політику, що сприяла відновленню зруйнованого апарату Наркомату фінансів. На думку Г.Я. Сокольникова, необхідно було повернути в НКФ працівників, які працювали у ньому раніше, але потім були переведені в інші наркомати. Результати такої політики не забарилася позначитися. Активну участь в роботі Наркомату фінансів узяли досвідчений практик М.К. Владимиров, нарком фінансів України М.Г. Туманов, чудовий організатор, знаючий, на думку Г.Я. Сокольникова, всю фінансову практику наскрізь, нарком фінансів Литви і Білорусії І.І. Рейнгольд, голова Правління Держбанку О.Л. Шейнман, фахівці, що мали навички фінансово-банківської роботи О.О. Альський, нарком продовольства П.П. Череванов, М.К. Виноградов, О.Д. Швецов та інші. Саме завдяки їх зусиллям була проведена фінансова реформа 1920-х рр.

В сучасній вітчизняній і російській історіографії серед фахівців ведуться дискусії щодо авторства грошової реформи. Так, Ю.П. Бокарев вважає, що Г.Я. Сокольников не розумів дійсного змісту реформи, не розбирався в тонкощах її здійснення, взагалі був слабо обізнаний в питаннях сучасного йому грошового обігу. Авторами реформи він називає І.П. Леонтєва, О.О. Дезена, С.С. Меклера [3, 202-203]. М. Альтман вважає, що Г.Я. Сокольников зіграв найважливішу роль в пошуку шляхів фінансової стабілізації в 1920-ті рр. [17, 158]. Не заперечуючи великий внесок „старих” фахівців в проведення грошової реформи 1922-1924 рр., можна зробити висновок, що Г.Я. Сокольников став одним із активних її творців. Йому належить саме практична реалізація теоретичних розробок реформи.

1. Дарков В.Г. Во главе Наркомфина (Г.Я. Сокольников: 1922-1925 гг.) // Финансы СССР. – 1988. – № 10; Евдокимов В. Экономическая концепция Г.Я. Сокольникова // Вопросы экономики. – 1989. – № 11; Нигматуллин И. Золотой червонец Г.Я. Сокольникова // Банковские новости. – 1990. – № 1.
2. Геніс В.Л. Упрямый нарком с Ильинки // Сокольников Г.Я. Новая финансовая политика: на пути к твердой валюте. – М., 1995.
3. Бокарев Ю.П. Денежная реформа 20-х годов и ее последствия // В кн.: Русский рубль. Два века истории. XIX-XX в. – М., 1994.
4. Дерев'якін Т., Толстов Р. Грошова реформа початку 20-х років та її роль у введенні сталої валюти в країні // Економіка України. – 1995. – №12; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1996; Пиріг О.А. Місце грошової реформи 1922-1924 рр. у здійсненні нової економічної політики // Український історичний журнал. – 2000. – №3; Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001.
5. Белоусов Р.А. Экономическая история России: XX в. Т. 2. – М., 1999.
6. Виноградов М. Российский золотой червонец: опыт политики и экономики 20-х годов // Банковское дело. – 1998. – № 12.
7. XI Всероссийская партконференция РКП (б). Стенографический отчет. – Самара, 1922.
8. Сокольников Г.Я. Новая финансовая политика на пути к твердой валюте. – М., 1995.
9. Сталин И.В. Сочинения. Т. 5.
10. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 2. – М., 1983.
11. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5-ти т. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – Т. 1. 1917-1928. – М., 1967.
12. Геніс В.Л. Упрямый нарком с Ильинки // Сокольников Г.Я. Новая финансовая политика: на пути к твердой валюте. – М., 1995.
13. Бажанов Б. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. – Франция, 1980.
14. Павлюченков С.А. Крестьянский Брест, или Предыстория большевистского нэпа. – М., 1996.
15. Правда. – 1921. – 7 декабря.
16. Лавров И.А. В стране экспериментов. – Харбин, 1934.
17. Альтман М. Личность реформатора: нарком финансов Г.Я. Сокольников (1888-1939 гг.). – М., 2004.